

Др Драган М. Митровић*

Др Марко С. Трајковић**

МОЖЕ ЛИ ВИРТУЕЛНИ ЛИК ДА БУДЕ СУБЈЕКТ ПРАВА?

*Постојање правне стварности подразумева постојање правних субјеката, као творевина те стварности. Право уопште не може да постоји без својих субјеката. Они су *conditio sine qua non* права. Прво су физичка лица постала субјекти права иако не сва и одједном, а тек затим и њихове творевине правна (морална) лица. У оба случаја ради се о традиционалним виртуелним правним творевинама. Али, будући да информатичко технолошки развој није могао да мимоиђе савремено право, све чешиће и све више се размишља о трећој врсти субјеката права – виртуелним ликовима као новим правним субјектима (правним аватарима). То се данас не чини из радозналости, већ из веома практичних разлога због унапређивања пословног саобраћаја који се убрзано преиспитивање традиционалних схватања и теорија о томе шта је субјект права. Она захтева и да се одреди могућа правна природа виртуелних ликова, независно од тога да ли се ради о виртуелним физичким или правним лицима. Изгледа да је за објашњење њихове суштине у овом тренутку прихватљивија теорија фикције него теорија реалности, која ће можда једном превагнути, како се својеремено у XVII веку догодило са субјективитетом правног лица.*

Кључне речи: *Субјект права. Физичко лице. Правно лице. Виртуелни лик. Аватар.*

1. ПОРЕКЛО И ЗНАЧЕЊЕ ИЗРАЗА „ВИРТУЕЛНА СТВАРНОСТ“

Израз *виртуелна стварност* у смислу у коме се он данас користи први је сковао и употребио 1984. године Вилијем Гибсон, пи-

* Аутор је редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду, draganm@ius.bg.ac.rs.

** Аутор је доцент Правног факултета Универзитета у Нишу, trajkovicmarko@yahoo.com.

сац романа *Neuromanser*. Ипак, пионирски огледи који су омогућили стварање технологије за конкретан развој виртуелне стварности изведени су у САД нешто пре, средином шездесетих година XX века. Од тада је у лабораторијама неколико водећих америчких универзитета почела да се развија технологија потребна за стварање и испитивање могућности те новооткривене виртуелне стварности. И већ почетком седамдесетих година схваћено је да рачунарима може да се створи један сасвим нови „свет имагинације“ који може додатно да се саморазвија у меморијама најмоћнијих рачунара.

До те нове и крајње изазовне могућности нису дошли уметници, већ математичари, који су у складу са својим научним намерама даље развили и унапредили учење о виртуелној стварности. Убрзо су због повећања поузданости рачунарске симулације развијени читави системи. Њих су подржали одговарајући „интелигентни“ софтвери, у ствари одговарајући „експертски системи“, чији је задатак био да развију својеврсну „рачунарску интелигенцију“ засновану на „алгоритму здравог разума“ (*common sense*). На тај начин су експертни системи у области рачунарства постали подлога за успостављање везе између рачунарског виртуелног света и света праве, „опредмећене“ или физичке стварности, а не само за развијање виртуелне стварности.¹ Управо те врсте веза омогућиле су да научни развој крене новим правцем захваљујући коришћењу рачунарске симулације. То кретање није могло да заобиђе право. С друге стране, *рачунарска симулација*, чије коришћење потврђује да постоји виртуелна стварност, представља нумеричку технику стварања синтетичких симболичких или реалистичких слика и ликова који обједињавају информатику, телекомуникације и аудиовизуелно. Штавише, развој нумеричких техника, ослонцем на нове нумеричке технологије, омогућава стварање читавог једног паралелног света синтетичког и све више вероватног, у коме више не мора да се запита шта може да се учини – јер у том свету све може да се учини – већ шта бисмо ми морали да учинимо. Таква могућност приказује задатак рачунарске симулације у сасвим другачијем светлу – њен задатак више није да пружа податке и процене, већ да пружа искуство! А то из основа мења уврежену представу о томе шта је стварност.

Помало неубичајан одговор на питање *шта је стварност* сусреће се у будизму код Ашвагоше, према чијим речима „Све појаве

¹ Карл Попер, *Трагање без краја. Интелектуална аутобиографија*, Београд 1991, 236-237 (*Unended Quest. An Intellectual Authobiography*, London – New York 1974). Вид. и Karl Popper, *Conjectures and Refutations*, London – New York 2002; Maurice Merleau Ponty, *The World of Perception*, London – New York 2004; Драган М. Митровић, *Пут права. Холистичка парадигма света и права у светлу теорије хаоса и правне теорије*, Београд 2000, 62-68 и 115-116; исти, *Теорија државе и права*, Београд 2010, 196-198; исти, „Може ли право да се сазна: Шта је право?“, *Анали Правног факултета у Београду* 1-2/2002, 85-108.

овог света нису ништа друго до илузорне манифестације ума и не поседују своју сопствену стварност“.² Према другој познатој школи Јогакара, то је због тога што „Из ума изничу безбројне ствари, условљене разликовањем... Те ствари људи прихватају као спољашњи свет... Оно што изгледа као спољашње у стварности не постоји; управо је ум оно што опажа као *мноштеност*; тело, својина и све оно раније поменуто – све то, кажем, није ништа друго него ум“.³ Сви облици које опажамо су или „сам ум“, или „пројекције“ и „сенке ума“. Слично размишљање и одговор на питање шта је стварност, сусреће се у модерној науци, јер она више није у стању да традиционалном апаратуром одговори на питања која је у стању да постави. А од одговора на та питања зависи и одговор на питање шта је виртуелна стварност.

2. ВИРТУЕЛНА СТВАРНОСТ И ЗНАЧЕЊЕ КАО БИВСТВОВАЊЕ

Шта је, дакле, стварност, односно *да ли је значење бивствовање*, како истичу Дејвид Бом, Руперт Шелдрејк и други писци сличног уверења и усмерења. И да ли је виртуелни свет стваран као и прави свет, ако је значење исто што и бивствовање?⁴

На то питање наведени писци одговарају потврдно. Према њиховом уверењу, значење или смисленост представљају основне квалитете стварности. Стварност је посредно садржана у значењима, јер све оно што се зна о стварности мора да буде у неком односу са оним што нам то значи. А то казује да је значење увек целина! Суштина је у томе да нема раздвајања, иако значење не мора увек да буде учвршћено. На пример, када се тумачи нека теорија, тада се долази до њеног значења. А теорије су по правилу увек вишезначне, што у крајњој линији показује да је састав значења такав да никада не може да се досегне врхунско, крајње значење. Па ипак, значење је неисцрпно, упркос том свом значајном ограничењу. Оно нема граница, јер је бескрајно и у сваком поједином случају зависно од контекста у коме се користи. Како се мења контекст, тако се мења значење, а са

² Ashvaghosha, *The Awakening of Faith*, Chicago 1900, 79, нав. према Фритјоф Капра, *Тао физике. Истраживање паралела између савремене физике и источњачког мистицизма*, Београд 1989, 330.

³ D. T. Suzuki, *Studies in the Lankavatara Sutra*, London 1952, 242, нав. према Ф. Капра, *ibid.*

⁴ Дејвид Бом, Руперт Шелдрејк *et al.*, „Да ли је значење бивствовање“, *Културе Истока*, 27, јануар март 8/1991, 25-28. Вид. и David Bohm, *Wholeness and the Implicate Order*, London New York 2002; исти, *On Creativity*, London New York 2004; исти, *On Dialogue*, London New York 2004.

њим и бивствовање. Изгледа да та идеја представља поуздан ослонац за извођење рачунарске симулације, када се у виртуелном рачунарском свету испитују иста или различита значења како би се утврдило могуће виртуелно или стварно бивствовање појава или система. То значење може да буде виртуелни друштвени лик (персона), али и виртуелни субјект права (правни аватар).

О вези значења и бивствовања Дејвид Бом каже следеће: „Значење *постаје* бивствовање (и обрнуто). Кроз овај процес значење и бивствовање почињу да *одражавају* једно друго. Али, на крају, значење *јесте* бивствовање. Као и у случају форме и садржине, ми раликујемо значење од бивствовања како бисмо изразили своје мисли. Али, та разлика не подразумева стварну разлику – то је начин на који схватамо једну у крајњој линији недељиву целину. На ступњу на коме значење и бивствовање одражавају једно друго, можемо их сматрати раздвојеним. Али на дубљем ступњу, значење и бивствовање се морају посматрати као суштински једно“.⁵

Бом наведену тврдњу објашњава тиме што значење и смисао повезује са појмом информације. Према његовом виђењу, оперативан појам у вези с информацијом јесте појам форме. Да би информација постала форма, потребно је да располаже неким значењем. „Информисати“ значи „ставити у форму“, „уобличити“ неко значење. Због тога промена значења доводи до промене форме. Промена форме информације доводи до промене њеног садржаја, а тиме – повратно – и до промене њеног значења! Другим речима, свака форма која има неко значење може да створи могућу или актуелну информацију која је подједнако важна за стварни и виртуелни свет.

3. ВИРТУЕЛНА СТВАРНОСТ КАО „ПРИРОДНА“ СРЕДИНА ЗА ИЗВОЂЕЊЕ РАЧУНАРСКЕ СИМУЛАЦИЈЕ

Бомово повезивање значења, информације и бивствовања отвара могућност за успешно симулирање најразличитијих модела, у распону од природних до социјалних и културних, јер свако значење може да се претвори у информацију која може да се уобличи у одговарајућу форму. Због тога рачунарска симулација модела у виртуелној стварности у истој мери представља испитивање значења са формом и преко форме. Такво значење је у виртуелном свету исто што и бивствовање. Али, док су значење и бивствовање у виртуелном свету увек непосредно једно, дотле су у стварном свету они то тек посредно. Срећом, то нимало не утиче на могућност

⁵ Д. Бом, Р. Шелдрејк *et al.*, 25-26.

успешног коришћења рачунарске симулације, нити на поузданост и проверљивост добијених резултата, који итекако могу да буду вредни у правој стварности. Изгледа да је *способност рационалног ума* да разликује праву од виртуелне стварности оно суштинско мерило за разликовање ове две стварности. Због тога, разјашњење појма стварности „у једној области истраживања у којој се све јасније спознаје да обрасци материје и обрасци ума одражавају једни друге, обећава отварање фасцинантних области знања“.⁶

Наведену везу потврђују нове рачунарске технике виртуелне стварности. Оне су већ у овом тренутку огромне, нарочито када се под задатим условима изводи симулација недетерминистичких модела друштвених или правних појава и система. Поменуте технике и њихове могућности показују да је *моћ виртуелног ограничена само нашом маштом*.⁷

Рачунарска симулација и нове технике виртуелне стварности тек треба да пронађу своје место у правној науци и праву. Иако *право* одувек постоји *као виртуелна појава* (обично као лична или колективна конвенционална замисао), тек сада та његова страна може да се искористи за стварање синтетичко-реалистичког, виртуелног правног света (правних идеја, појава и система) у који такође може да се урања, да се креће у њему, дела и развија се. Једино ограничење представљају наша машта, намере и предрасуде.

Од тих могућности које пружају рачунарска симулација и виртуелна стварност, повезујући право с уметношћу имагинативног, још више плене друге сазнајне и практичне могућности за примену у праву – на пример, када би се нумерички снимиио неки конкретан истражни или судски поступак од првог до последњег тренутка његовог одвијања. На тај начин могао би да се реконструише цео ток поступка, да се верно оживи с могућношћу да се у њему учествује или да се мења према жељама и потребама. То би пружило изванредне могућности за обуку правника, који би у тродимензионалном виртуелном простору и у задатом времену такође могли да разрађују могуће токове и исходе судског или неког другог поступка у својој виртуелној правној учионици. Такво виртуелно оживљавање располаже још једном драгоценом одликом, јер цео ток поступка може према жељи да се успори или убрза, да се сасвим промене искази и аргументација странака, а на тај начин и сам ток поступка у било ком тренутку, или, пак, да се ток поступка испитује постављањем услова

⁶ Ф. Капра, 381.

⁷ Вид. Зоран Петровић, „Виртуелни човек и глобално робље. Уочи дефинитивне производње апсолутне истине“, *Дуга*, бр. 530, Београд 25. јун 8. јул 1994, 35 36, 39 и 85.

који нису постојали у нумерички снимљеном стварном истражном или судском поступку.⁸ Исти резултати могли би да се постигну и када се ради о неком другом правном поступку (законодавном, административном, арбитражном, итд.).

То би могло да важи и за испитивање резултата других правних дисциплина. На пример, у криминалистици могле би поуздано да се реконструишу карактерне црте неке личности на основу њеног рукописа, или, обратно, рукопис неке личности на основу њених карактерних црта (на пример, на темељима Ломбровових графолошких открића о везама између класификованих типова рукописа и карактерних црта типова личности). То стручњаци могу да учине и непосредно, али не на тако свеобухватан начин и не у тако кратком времену као приликом коришћењем рачунарске симулације. На исти начин могло би да се поступи у криминологији и пенологији, на пример, приликом испитивања учинка казне на понашање осуђеника у задатим условима. То би могло да се учини чак и када нема кривца, кривице и казне, тј. када се виртуелно испитује нека замишљена ситуација. Такође, у грађанском праву, купац и продавац могли би да закључе купопродајни уговор на основу виртуелног разгледања стана или на основу испитивања каквоће неке робе, а да ниједан не буде у стану или на месту где се роба налази. У уставном праву могао би да се реконструише рад парламента, уз испитивање најразличитијих могућих токова његовог рада и предвиђање различитих исхода. Могућности виртуелног могле би да се искористе за испитивање рада било ког другог државног органа или неке међународне судске инстанце. На тај начин, правници би могли да стекну поуздана правна знања и додатне правне вештине крећући се само у виртуелној стварности.

Предности виртуелног могле би да се користе и у другим научним гранама. Такве изванредне могућности приказују виртуелну стварност и рачунарску симулацију као најновије и све важније средство за истраживање, одлучивање и управљање. Наравно, то не значи да је таква виртуелна стварност заменила или у целости истисла праву стварност, већ само да је постала ново моћно средство развијене технологије које треба да нам помогне да и право као део стварности што боље упознамо и разумемо. Ипак, то не би биле једине такве могућности за коришћење света виртуелног у праву, јер су оне непознате и готово бескрајне. Нема разлога да се такве могућности не искористе за испитивање још нечег занимљивог: да ли и виртуелни лик може да буде субјект права, а не само да ли могу да постоје

⁸ Вид. Vilem Flusser – Louis Vec, „Кашика стварања из супе хаоса“, *Vampiro teutis infernalis* (ур. Вилем Флусер), *Трећи програм*, 84, 1/1990, 266-277 и 287.

виртуелни друштвени ликови („виртуелне персоне“), који су се први појавили у виртуелној стварности.

4. ПРАВНА СТВАРНОСТ И ТРИ СВЕТА ПРАВА

А сада, укратко о истој ствари из угла права. Пре свега, *шта је правна стварност* и у чему се састоји? А затим, шта је правна личност, а шта субјект права? Очигледно, прво је настала правна стварност, а затим њени субјекти. Као најстарије виртуелне творевине, субјекти представљају *conditio sine qua non* права.

Да правна стварност постоји, више је него очигледно. На пример, за право склопљени брак постоји све док се не развргне, чак и ако никада није конзумиран, док се правно браком обично не сматра фактичка брачна заједница лица који нису закључили правно ваљан брак. На тај начин, право не само да одражава, већ и надилази прави свет, творећи читав један властити правни метасвет који наткриљује свет физичке стварности.

Тај свет права распростире се у три равни, тј. у три стварности: физичкој, актуелној и виртуелној, због чега постоје и три главна света права: „прави или природни свет“ (свет физичке стварности), „правни свет“ (свет правне стварности) и „метаправни свет“ (свет правне метастварности). Сва три света распростиру се попут кругова који се међусобно укрштају. Средишње место права налази се у правном свету (метасвету), као посреднику између физичког света и метаправног света идеја.

Први, „прави свет“ (свет физичке стварности) представља физички свет, свет физичких ствари и сила у најширем смислу речи. То је природни свет „без почетка и краја“, „као целина непроменљиво велик“, „окожуен оним ‚ништа‘ као својом границом“.⁹ У том динамичком, процесуализованом физичком свету, у одређеном тренутку његовог развоја појављује се човек као „биће обдарено духом“, а затим се појављује и право као саставни део тог света (јер у „бесконачном времену у једном тренутку могла би – у ствари мора! – да се достигне свака могућа комбинација“). Право прво израња из тог света у облику материјалних правних извора, а затим се у њега поново утапа у облику материјализованог значења као остварено, опредмећено право. У том физичком свету узрока и последица, право постоји као нешто што „јесте“.

Други, „правни свет“ (свет правне стварности) јесте метасвет мисаоних процеса и субјективних искустава који у нормативном облику наткриљују физичку стварност, производећи последице којих

⁹ Фридрих Ниче, *Воља за моћ*, Београд 1976, 432.

не би било да нема заповести. То је, дакле, актуелан свет у коме обичава „биће обдарено духом“, способно да сазнаје, ствара, испитује и примењује право. Из тог света мисаоних процеса и субјективних правних искустава, право сврсисходно делује на праву стварност. (Већ је поменуто да брак као фактичко саживљавање мушкарца и жене не производи исте последице као правно закључен брак који се не конзумира.) Због тога правни свет наткриљује и надилази физичку стварност својом посебном правном стварношћу из које делује на физичку стварност. У том правном свету право истовремено постоји и као нешто што „јесте“, и као нешто што „треба да буде“. Оно „јесте“, јер је значење једна врста постојања. Али, оно је и нешто што „треба да буде“, јер је реч о детерминисаном значењу издатом у облику сврсисходне заповести која треба да се материјализује.

Трећи, „метаправни свет“ (свет правне метастварности) јесте мета-метасвет правних исказа, теорија, проблема и (критичких) тврдњи. Он је чист производ људског ума и људске активности који наткриљује физички и правни свет. Али, тај метаправни свет у ширем смислу обухвата и све производе људског ума (правне појмове, институције, процедуре или правничка дела). Па ипак, то нимало не утиче на његову стварност, јер је он стваран као и сви људски производи уопште – од језичких кодова до таквих друштвених установа какве су „универзитет или полиција“.¹⁰ Он има своју историју (историју наших идеја) и своје вредности (које је створио човеков ум). Али, иако чисто виртуелан, ни он није самодовољан, јер ништа што постоји није лишено значења и сврхе. И његов садржај, макар сасвим посредно и само једним делом, односи се на право које се распростире у претходна два света. То је, дакле, свет правне метастварности, свет у коме је право увек нешто што „треба да буде“.

Метаправни свет је чист производ људског ума. Ми смо ти који стварамо објекте тог света. А то што ти објекти имају своје природене и аутономне законе који стварају ненамераване и непредвидљиве последице, само је један пример (мада крајње занимљив) много општијег правила да сви наши поступци имају такве последице. Због тога на метаправни свет треба гледати као на производ човекове активности чије су последице за нас исто онолико велике или веће него у физичком окружењу. Постоји једна врста повратне спреге код свих човекових активности: „делајући, ми увек, посредно, делујемо и на себе“.¹¹ Та спрега у једнакој мери важи и за правни свет који стално израња из физичког света у који се изнова утапа.

Физички свет је свет материјалних извора права и материјализованог права. Правни свет је свет формалних извора и систематизованог права. Метаправни свет је свет правних идеја (исказа,

¹⁰ К. Попер, *Трагање без краја. Интелектуална аутобиографија*, 93.

¹¹ *Ibid.*, 93-94.

теорија, проблема и критичких тврдњи). И пошто први свет сам по себи није правно делатан, а трећи делотворан, постоји правни свет као посредник између првог и трећег света, између чисте материје и чистих идеја. Тај правни свет обезбеђује неопходну повезаност, смисленост и сврховитост сва три холистички саздана света права.

Између наведених правних светова постоји непрекинуто преплитање. Оно се одвија у циклусима који право приказују као не-савршену и до краја несазнатљиву појаву коју покреће трајна нестабилност. У праву се престано стварају и укидају одговарајуће норме правним актима, настају, мењају се и престају одговарајући односи, мења се положај правних субјеката који врше различите материјалне радње и понашају се на одређен начин према правним нормама итд. И тај стални покрет тече по одређеном реду, што значи да су у самом праву садржана правила по којима се тај ток и покрет врше. То дозвољава да се закључи како унутар виртуелног правног света постоје још два подсвета: *правни свет правила* (свет самих правила) и *правни свет метаправила* (свет процедуралних правила о правилима). Првим се уређује садржај правног саобраћања, а другим утврђује поредак исправног одвијања правних правила и људског понашања по њима.

Очигледно, не само да постоји виртуелна правна стварност, већ она делотворно утиче на свет физичке стварности. Ако таква правна стварност постоји од тренутка појаве права, произлази да једину новину представља појава нове, виртуелне рачунарске правне стварности. Да она већ сада постоји показују њени виртуелни ликови којима се дозвољава да располажу својствима субјеката права.

5. ПРАВНА ЛИЧНОСТ И СУБЈЕКТ ПРАВА КАО ВИРТУЕЛНЕ ТВОРЕВИНЕ

Следеће важно питање гласи: шта је правна личност, а шта субјект права? Зар и то нису виртуелне творевине људског духа? Прво је постојало биолошки саздано људско биће, а тек затим се појавила личност, тј. лице, особа, персона (од лат. *persona* у смислу „личност“, као „особа“, или „лице“, као „маска“). Она представља надоградњу, тј. друштвени појам који се у праву претвара у правну личност, физичко или правно лице коме је признато својство субјекта права. Због тога су личност и субјект исти појмови у праву. Једино је друштвени појам личности шири од правног појма субјекта, који је посебна врста друштвене личности.¹²

¹² Вид. Драган М. Митровић, *Теорија државе и права*, 437-447; исти, *Увод у право*, Београд 2010, 282-292; исти, *Аутономно право*, Београд 2010, 63-65, 83-99, 106-113, 102 и 172-173.

Право не може да постоји без личности, јер је оно због њих створено. Данас су у цивилизованим земљама сви људи субјекти права. Ипак, постојали су пореци у којима сви људи нису били субјекти, већ су неки били објекти права. Али, и када се човек појединачно посматра као субјект права, може се приметити како неки субјекти права имају развијену свест и вољу, док други ту свест и вољу немају, због чега не могу да схвате правне норме нити могу да се по њима владају. Ипак, и таква лица се сматрају субјектима права, јер им право ставља нешто у корист или на терет без обзира на њихову свест и вољу. Такође, од римског права до данас постоје организације (установе, удружења, задужбине итд.) које се сматрају субјектима права. Иако нису физичка лица, оне су састављене од физичких лица, што показује да човек сам по себи није једини субјект права. Најзад, у једном хипотетичком и сасвим ограниченом смислу, поново се пробија идеја да и животиње могу под одређеним условима и у ограниченој мери да буду субјекти права, тј. поседници пасивне правне способности.¹³ Објекти права, очигледно, не могу да буду правни субјекти, али правни субјекти могу да постану објекти права.¹⁴

Субјекта права у ужем значењу представља само оно лице које је подвргнуто позитивном праву државе, али под условом да располаже с три важна својства: могућношћу поседовања (власништво), способношћу или надлежношћу за стварање правних аката (правотворство) и способношћу да одговара за своје противправне поступке (правна одговорност). Сва три својства заједно сачињавају јединствен појам субјекта права као поседника, ствараоца права и правно одговорног лица.¹⁵ Правни субјект је, дакле, *носилац пасивне и активне правне способности*, тј. конкретних овлашћења и обавеза. Обе способности нису његова природна, већ виртуелна правна својства, која правни поредак признаје људима и њиховим творевинама.

Пасивном правном способношћу за субјекта се везују правом утврђена овлашћења и обавезе (на пример, супружника, наследника, власника, повериоца, дужника итд.). Та врста способности се стиче рођењем физичког лица или оснивањем и регистравањем правног лица. И обратно, она се губи физичком смрћу или гашењем и исписом правног лица из регистра.

Од субјекта права, који је увек носилац пасивне правне способности, треба разликовати лице које као носилац активне правне

¹³ Милан Пауновић, *Права животиња*, Београд 2005, 131; Nikola Visković, *Teorija države i prava*, Zagreb 2006, 134.

¹⁴ Вид. Иван Мелвингер, *Увод у право*, Нови Сад 1965, 392.

¹⁵ Гордана Вукадиновић, *Теорија државе и права, II*, Нови Сад 2007, 148-149.

способности (на пример, пословне) може свесно и вољно да поступа по правним нормама. Такво активно (и пасивно) способно лице назива се *правни агент*. Поступајући по правним нормама, оно може да дела у свом или туђем интересу. У првом случају је у питању власник, а у другом заступник. У случају заступника, неопходно је да постоји правно заступање као нека врста „замене“ другим правним субјектима. Због тога се каже да је *заступник* самостална и посебна врста правног агента, који за друга физичка и правна лица врши одређене послове у њиховом интересу. Он увек дела у име заступљеног лица (заступљеника), тако да је то лице (а не правни агент као заступник) субјект правног посла.¹⁶ На пример, у праву се сматра да је пословно неспособно лице закључило уговор о купопродаји преко заступника, односно да је оно постало субјект права својине на купљеној ствари, а не његов заступник.¹⁷ Однос између заступника пословно способног лица и заступаног лица сличан је односу између заступника и пословно неспособног лица.

Нешто је сложенији случај с одређивањем природе правног (моралног) лица.¹⁸ И оно представља виртуелну друштвену творевину којој је признато својство субјекта права, јер је „довољно организована и уобличена“ целина која се јасно издваја од других сличних људских творевина. Иако правно лице нема своју посебну свест и вољу, оно је ипак признато као субјект права, као и физичко лице које ту свест и вољу има. То је учињено због тога што и правно лице представља „центар интереса и делатности људи“,¹⁹ односно располаже овлашћењима и обавезама које одговарају његовом карактеру и циљу због кога је основано. Једино што та овлашћења и обавезе не могу да буду везани за својство човека да буде родитељ, супружник или да располаже одређеним грађанским правима. За физичка лица, дакле, важи начело слободе, док за правна лица важи начело њеног ограничавања. Физичким лицима је дозвољено да нешто чине или не чине, све док њихово понашање изричито није забрањено правним нормама. То је у складу са схватањем по коме је слободно, тј. правно дозвољено, све што није правно забрањено. Правна лица смеју нешто слободно да чине или не чине само ако је то изричито дозвољено правним нормама, што је у складу са схватањем да је слободно само оно што је правно дозвољено. Наведена разлика између физичких и правних лица у погледу њихове активне и пасивне способности

¹⁶ Андрија Гамс, *Увод у грађанско право*, Београд 1988, 99 и даље; Обрен Станковић, *Увод у грађанско право*, Београд 1996, 51 и даље.

¹⁷ Драгољуб Стојановић, Оливер Антић, *Увод у грађанско право*, Београд 2004; Оливер Антић, *Облигационо право*, Београд 2007.

¹⁸ Вид. Тома Живановић, *Систем синтетичке правне филозофије*, III, Београд 1959, 285.

¹⁹ Радомир Лукић, *Увод у право*, Београд 1994, 284-285.

правда се карактером правних лица и њиховим специјализованим активностима, чиме се наговештава да постоји нека претходна представа о њиховој правној природи.²⁰

У правној науци и данас постоје барем три главне теорије којима се објашњава *природа правног лица*. Према првој и најстаријој *теорији фикције*, правно лице се сматра привидним, вештачким субјектом права. Према другој, *теорији негације*, пориче се субјективитет правног лица као таквог, тј. сматра се да је реч о пуком скупу физичких лица која су једини носиоци овлашћења и обавеза. Најзад, према трећој, *теорији реалности*, признаје се субјективитет правном лицу које се сматра једним центром делатности и интереса. Поред наведених, постоје и друге теорије којима се објашњава суштина правног лица, на пример, теорија концесије, теорија организма, теорија групне личности, Јерингова „теорија заграде“, теорија власништва, Келзенова теорија итд.²¹

Само захваљујући теорији реалности, правно лице може да се појави као посебна друштвена и правна творевина која располаже овлашћењима и обавезама као физичко лице или чак у већој мери од њега. Њена суштина је у томе што правно лице сматра друштвеном организацијом која је састављена од више људи који врше извесна овлашћења и дужности у име те организације. То значи да се правне последице њихових радњи не урачунавају непосредно њима, већ целој организацији. Правно лице је, дакле, *субјект права без способности да самостално и непосредно врши своја овлашћења и обавезе*. Уместо њега, то чине његови органи као заступници. Али, правно лице као целина такође има овлашћења и обавезе према члановима који га сачињавају, тј. улазе у његов састав. Иста ситуација постоји и када се ради о виртуелним ликовима као новим субјектима права. И они представљају „центар интереса и делатности људи“ и „не располажу способношћу да самостално и непосредно врше своја овлашћења и обавезе“, исто као правна лица.

6. РАЧУНАРСКИ ВИРТУЕЛНИ ЛИК КАО СУБЈЕКТ ПРАВА

Право постоји не само као реална и идеална, већ и као рачунарска виртуелна појава која у себи на неубичајен начин спаја реално с идеалним. До тога је дошло када су се реално и идеално у праву први пут испрептели у виртуелном рачунарском свету захваљујући убрзаном развоју информатичких технологија које неосетно, али

²⁰ N. Visković, 210.

²¹ Вид. више Роско Паунд, *Јуриспруденција*, II, Београд Подгорица 2000, 493-529.

убрзано мењају свет наших појмова у истој мери као и наше физичко окружење. На тај начин су поред *реалних* субјеката права, физичких и правних лица која постоје у правој стварности, настали нови *виртуелни субјекти*, тј. виртуелни ликови или *аватар*, како их још зову. Они постоје само у рачунарској виртуелној стварности, док у правој стварности не постоје. То су сасвим нови и аутономни субјекти права. Они су нови, јер до сада нису постојали, и аутономни, јер постоје само у рачунарској виртуелној стварности у којој и из које могу правно да дејствују.

Будући да виртуелни ликови (аватар) могу да производе правне последице у обе стварности, тј. могу да дејствују само у виртуелној стварности или из виртуелне стварности на реалне физичке и моралне субјекте права у правој стварности, отвара се важно питање одређивања њихове правне природе.

Природа виртуелних ликова може да се објасни на различите начине – на пример, теоријом заступништва, нарочито када се ради о виртуелним физичким лицима. Њен главни недостатак је у томе што је тешко објаснити како реални субјект права може да заступа себе у виртуелном рачунарском свету (на пример, како неко стварно лице може да буде старатељ свом аватару или, можда обрнуто, аватар стварном лицу). Одговор да је реч о истовременом двоструком правном субјективитету истог реалног субјекта не чини се тачним нити прихватљивим, јер виртуелни и реални субјективитет једног лица нису истоветни. То нису ни последице урачунавања правних радњи истом субјекту у виртуелном и стварном свету. Тиме као да је још једном додирнута суштина проблема одређивања природе виртуелних ликова.

Изгледа да је најближе суштини виртуелних ликова то што о њима може да се говори као када се објашњава суштина правног лица, које је у односу на физичко лице збиља једна фикција, али фикција која производи изванредно значајне правне и друштвене последице. Будући да у правној науци постоје барем три главне теорије којима се објашњава суштина правног лица, то би према првој, најстаријој и већ поменутој *теорији фикције*, виртуелни лик ипак био субјект права, само вештачки и због тога привидан. Према другој, *теорији негације*, виртуелни лик не би могао да буде субјект права. То могу да буду само физичка и правна лица која су једини носиоци овлашћења и обавеза. Најзад, према трећој, *теорији реалности*, могао би да се призна потпуни субјективитет виртуелном лику као још једном центру делатности и интереса, као да је реч о физичком или правном лицу, што се већ данас чини у појединим правима.

Поређењем правног лица са виртуелним ликовима може се запазити како виртуелни ликови, као и правна (морална) лица,

располажу могућношћу поседовања (власништва), способношћу или надлежношћу за стварање правних аката (правотворством) и способношћу да одговарају за своје противправне поступке (правна одговорност), као и својим идентитетом, дакле, свим оним што заједно сачињава јединствен појам субјекта права као поседника, ствараоца права и правно одговорног лица, само у виртуелној стварности. Једино, како је речено, они „не располажу способношћу да самостално и непосредно врше своја овлашћења и обавезе“, исто као и правна лица.

Изгледа да је за објашњење њихове суштине у овом тренутку прихватљивија теорија фикције него теорија реалности, која ће можда једном превагнути, како се својевремено догодило са субјективитетом правног лица.

7. ЗАКЉУЧАК

Право не може да постоји без субјеката. Они постоје одувек, као *conditio sine qua non* права. Прво су физичка лица постали субјекти права, а затим и њихове творевине – правна (морална) лица.

Информатичко-технолошки развој није могао да мимоиђе савремено право. Због тога се све чешће и све више размишља о новој, трећој врсти субјекта права – виртуелним ликовима (аватарима). То се чини због унапређивања и уређивања пословног саобраћаја, који из традиционалног актуелног света у све већој мери прелази у нови виртуелни рачунарски свет.

Таква промена захтева преиспитивање традиционалних схватања и теорија о томе шта је субјект права уопште. Она такође захтева да се у овом тренутку барем покуша с одређивањем правне природе виртуелних ликова. Изгледа да је за објашњење њихове суштине у овом тренутку прихватљивија теорија фикције него теорија реалности, која ће можда једном превагнути, како се својевремено у XVII веку догодило са субјективитетом правног лица.

Поред чисто практичних разлога, појава виртуелних ликова у сасвим другачијем светлу приказује нека стална питања на која још није дат, нити ће изгледа икада бити дат ваљан одговор: шта је стварност, шта је свет уопште, шта је човек (нарочито телематски, виртуелни човек), какво је човеково место у стварности и свету, докле свет и човек, као његов део, могу да се развијају, да ли виртуелна стварност људску вољу ослобађа или заробљава, итд. Очигледно, суштина није у коначности таквих одговора, већ у њиховој очекиваној корисности.²²

²² Драган М. Митровић, *Пут права*, 271-272.

Dr. Dragan M. Mitrović

Full Professor
University of Belgrade Faculty of Law

Dr. Marko Trajković

Assistant Professor
University of Niš Faculty of Law

CAN A VIRTUAL CHARACTER BE A SUBJECT OF LAW?

Summary

Law cannot exist without subjects. They have always existed as *conditio sine qua non* of law. Firstly, natural persons became subjects of law, and thereafter also their creations – legal (moral) persons.

Information and technological developments could not have bypassed contemporary law. As a result, more often and considerably more is being thought about a new, third type of the subjects of law – virtual characters (*avatars*). This is being done for the purpose of advancing and organising business communication, which is increasingly being translated from the traditional actual world into the new virtual computer world.

This change requires the re-examination of traditional beliefs and theories concerned with what a subject of law is at all. It also requires at this moment to at least make an attempt to determine the legal nature of virtual characters. When it has to do with the explanation of their essence, it seems that at this moment fiction theory is more acceptable than reality theory, which may sometime prevail, as it had happened with the subjectivity of the legal person at some point in time in the 17th century.

In addition to purely practical reasons, the appearance of virtual characters displays in a completely different light some of the incessant questions to which a valid answer has not yet been given, nor, it seems, will ever be: What is reality? What is the world at all? What is man (especially a telematic virtual man)? What is the place of man in reality and in the world? For how long can the world and man, as its constituent part, go on developing? Does virtual reality free or capture human will? Apparently, the essence is not in the conclusiveness of such answers, but rather in their usefulness.

Key words: *Subject of law. – Natural person. – Legal person. – Virtual character. – Avatar.*